

**ԳԼՈՒԽ IV.
ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ
ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ**

**ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ**

ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

**ՁԵՎԱՎՈՐՎՈՂ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ**

Հարավային Կովկասում ընթացող Էներգետիկ աշխարհաքաղաքական պայքարի ուսումնասիրությունը կարելուր պայման է՝ հասկանալու տարածաշրջանի անվտանգային միջավայրը եւ դրա զարգացման դինամիկան՝ պայմանավորված Էներգետիկ գործոնի ազդեցության փոփոխմամբ: Տարածաշրջանում ձեւավորվող Էներգետիկ անվտանգության համակարգերը փոխկապակցված են ոչ միայն Հարավային Կովկասի եւ Կասպից ծովի ավազանի երկրներում գործող ու միմյանց կապված Էներգետիկ համակարգերով, այլեւ տարածաշրջանով հետաքրքրված տերությունների աշխարհաքաղաքական շահերով: Տարածաշրջանի պետությունների մրցակցությունը, պայմանավորված հակամարտությունների գոյությամբ եւ միջպետական շահերի միջեւ առկա տարածայնություններով, սրում է իրավիճակը Հարավային Կովկասում:

Հիմնականում հենց տարածաշրջանով հետաքրքրված դերակատարների՝ ԱՄՆ, Եվրամիություն, Ռուսաստան եւ Չինաստան, Էներգետիկ աշխարհաքաղաքական մրցակցությունն է շատ դեպքերում վերածվում սուր հակամարտության եւ ազդում տարածաշրջանի անվտանգային միջավայրի վրա՝ տեղի պետություններին ստիպելով իրենց Էներգետիկ քաղաքականությունը համահունչ դարձնել առաջինների շահերին: Այդ դերակատարների մրցակցությունը Կովկաս-կասպյան տարածաշրջանում բացասաբար է ազդում ոչ միայն անվտանգության միջավայրի վրա ընդհանրապես, այլեւ Էներգետիկ անվտանգության համակարգերի վրա մասնավորապես:

Արեւմուտքի Էներգետիկ անվտանգության հիմնական սկզբունքը՝ Էներգետիկ բոլոր աղբյուրների մատչելիության կիրառումը գործում է, երբ նավթի քիչ թե շատ պաշար ունեցող ամեն մի երկրից նավթի ու գազի արդյունահանումը եւ արտահանումը դառնում են վերահսկելի, թափանցիկ ու մատչելի վերազգային նավթային գերհսկա ընկերությունների համար: Հենց այս դիտանկյունից է Արեւմուտքը վերաբերվում Կովկաս-կասպյան տարածաշրջանին՝ որպես մատչելի նավթի ու գազի հերթական տարածքի, որի գոյությունը ամրապնդում է միջազգային շուկայում արեւմտյան սպառողների դիրքերը՝ թույլ չտալով որեւէ մեկին դոմինանտ դեր ստանձնել այնտեղ:

Այսինքն՝ համաշխարհային Էներգետիկ շուկայի ազատականացման գործընթացում կամ, այլ կերպ ասած, բոլոր աղբյուրների մատչելիության համակարգի՝ խմբի ստեղծման գործում Կովկաս-կասպյան տարածաշրջանը ընդամենը մեկ օղակ է, որը թեւեւ վճռորոշ դեր չի կատարում այդ համակարգի գործունեության մեջ, սակայն անհրաժեշտ պայման է Էներգետիկ անվտանգության գլոբալ համակարգի լիարժեքության համար:

Տարածաշրջանի նշանակությունը գլոբալ Էներգետիկ անվտանգության համակարգում մեծ չէ, սակայն նաեւ թերազնահատելու կարիք չկա, քանի որ Արեւմուտքը շարունակում է կարելուրել նավթի ու գազի արտահանման յուրաքանչյուր լրացուցիչ հնարավորությունը: Հենց այս տեսանկյունից էլ պետք է դիտարկել Հարավային Կովկասի Էներգետիկ նշանակությունը՝ որպես Արեւմուտքի կողմից ձեւավորվող գլոբալ Էներգետիկ անվտանգության մի մաս, որտեղից նավթի ու գազի արդյունահանումը եւ արտահանումը ամրապնդում են անվտանգային այդ համակարգի կայունությունը եւ հուսալիությունը: Հետեւաբար՝ Էներգետիկ անվտանգության արեւմտյան մոդելի գործունեության շրջանակում էլ պետք է դիտարկել նաեւ Հայաստանի Հանրապետության ու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դերակատարությունը՝ որպես տարածաշրջանում ծավալվող Էներգետիկ աշխարհաքաղաքական մրցակցության եւ Էներգետիկ միջանցքի անվտանգության պահպանման կարելուր ու ազդեցիկ մասնակիցների:

Հայաստանի Հանրապետությունը ուրույն դեր ունի տարածաշրջանային անվտանգային միջավայրի կայունության պահպանման, հետեւաբար՝ Էներգետիկ անվտանգության համակարգերի գործունեության մեջ: Այս տեսակետը ժամանակի ընթացքում ավելի հասկանալի է և ընկալելի է դառնում այն տերությունների համար, որոնք շահագրգռված են Հարավային Կովկասի Էներգետիկ միջանցքի կայուն գործունեությամբ: Վճռորոշ է դառնում կարծիքը, որ տարածաշրջանի կայունությունը և Էներգետիկ միջանցքի գործունեությունը կախված են Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումից և ներգրավվածությունից տարածաշրջանի անվտանգային միջավայրի բարելավման գործընթացի մեջ: Սա է նաև պատճառներից մեկը, որ Լեռնային Ղարաբաղի խնդրում ստատուս քվոյի, այսինքն՝ անվտանգության ներկա իրավիճակի պահպանումը Էներգետիկ անվտանգության գլոբալ հակարագի կայունությամբ շահագրգիռ դերակատարների համար դառնում է կարելի պայման՝ տարածաշրջանից Էներգետիկ անխափան հոսքերն ապահովելու գործում:

Հարավային Կովկասի հակամարտությունների, հատկապես Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի սրումը կարող է պատճառ դառնալ անկայունության և Էներգետիկ հոսքերի երկարատեւ ընդհատման: 2008թ. Հարավային Օսիայի պատճառով սկսված ռուս-վրացական հայտնի ճգնաժամը մեկ անգամ եւս ապացուցեց, որ հակամարտությունների սրումը ուղղակիորեն ազդում է Էներգակիրների արտահանման վրա՝ ընդհատելով խողովակաշարերի աշխատանքը, խոցելի դարձնելով տարանցման ուղիներ:

Ժամանակի ընթացքում Արեւմուտքի համար ընկալելի է դառնում, որ առանց Հայաստանի ներգրավման տարածաշրջանային անվտանգության մասին ընդհանրապես և Էներգետիկ հոսքերի կայունության մասին մասնավորապես խոսելն անիմաստ է: ՀՀ-ն պետք է ամրացնի իր դիրքերը՝ Արեւմուտքին ցուցադրելով, որ տարածաշրջանում կայունության պահպանման գլխավոր գործոնն է, ադրբեջանական ագրեսիան զսպող հիմնական ուժը, հետեւաբար՝ Հարավային Կովկասից Էներգակիրների տարանցման անվտանգության հիմնական երաշխավորներից մեկը, առանց որի շահերը հաշվի առնելու չի կարելի խոսել Հարավային Կովկասի կայունության, առավել եւս՝ Էներգակիրների հուսալի տարանցման մասին:

1. Հայաստան-Ռուսաստան հարաբերությունները Էներգետիկ անվտանգության ոլորտում

Էներգետիկ անվտանգության հիմնախնդիրն ուղղակիորեն առնչվում է ամեն մի պետության ազգային անվտանգությանը, որը չի կարող արդյունավետ գործել առանց Էներգետիկ անվտանգության ժամանակակից համակարգերի: Այս իրողության մեջ համոզվեցինք դեռ անցյալ դարի 90-ականներին՝ այսպես կոչված «մութ ու ցուրտ» տարիներին, երբ երկրում ստեղծված Էներգետիկ ճգնաժամի պատճառով ոչ այնքան դարաբաղյան պատերազմն էր, որքան Էներգետիկ անվտանգության ռազմավարության մշակման հարցում գիտելիքների պակասը:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Էներգետիկ ճգնաժամը նորանկախ Հայաստանում հնարավոր, բայց ոչ պարտադիր պայման էր: Եթե լինեք պետության ազգային անվտանգության և մասնավորապես Էներգետիկ անվտանգության մասին գիտելիքահեռ մոտեցում, ապա Հայաստանի Հանրապետությունը կկարողանար խուսափել Էներգետիկ երկարատեւ ճգնաժամից:

Հայաստանի Հանրապետության Էներգետիկ անվտանգության համակարգը թե՛ ԽՍՀՄ-ի գոյության տարիներին, թե՛ այսօր հիմնականում կապված է Ռուսաստանի Դաշնության հետ հարաբերություններից, քանի որ նա է մինչ օրս Էներգակիրների հիմնական մատակարարը: Ներմուծվող գազի 80% է միջուկային վառելիքի 100% մատակարարումները մինչ օրս կատարվում են Ռուսաստանից:

Հայաստան-Ռուսաստան քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների նորագույն շրջանը սկսվեց ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո՝ տասնամյակներ շարունակ ստեղծված տնտեսական կապերի զանգվածային խզումներով: Պատճառներից մեկը Հարավային Կովկասում ստեղծված իրավիճակն էր՝ պատերազմը Լեռնային Ղարաբաղում, Աբխազիայում և Հարավային Օսիայում:

Փոփոխված քաղաքական իրավիճակը և խզված կապերը Ռուսաստան-Հայաստան տնտեսական հարաբերություններում խոր ճգնաժամի հանգեցրին: ԽՍՀՄ-ի փլուզումը բացասաբար ազդեց բոլոր

հանրապետությունների վրա, սակայն Հայաստանի Հանրապետության վրա այդ ազդեցությունն ավելի մեծ էր, քանի որ մեր երկիրը հայտնվեց տնտեսական եւ Էներգետիկ շրջափակման մեջ:

Հայաստան արդյունաբերական հումքի եւ գազի ներկրման ընդհատումը հանգեցրեց տնտեսական եւ հատկապես Էներգետիկ համակարգի փլուզմանը: Ներքին համախառն արդյունքը կրճատվեց 10 անգամ, ինչն աննախադեպ էր ԱՊՀ ողջ տարածքում:

1991թ. հետո Հայաստանը եւ Ռուսաստանը սկսեցին կառուցել նոր հարաբերություններ, ինչի համար վերջին 2 տասնամյակում Հայաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ, ընդհանուր առմամբ, կնքվել են մոտ 170 միջպետական, միջկառավարական եւ միջգերատեսչական պայմանագրեր:

Միջպետական առաջին պայմանագրերից մեկը, որը կարգավորում էր երկուստեք հարաբերությունները, ստորագրվեց դեռ 1992թ. փետրվարի 28-ին եւ կոչվում էր «ՀՀ կառավարության եւ ՌԴ կառավարության միջեւ ազատ առևտրի վերաբերյալ»¹ համաձայնագիր:

Երկու պետությունների տնտեսական հարաբերություններն ավելի ակտիվացան, երբ 2000թ. հոկտեմբերի 20-ին կնքվեց երկուստեք կարգավորման բազային երկրորդ պայմանագիրը Հայաստանի եւ Ռուսաստանի կառավարությունների միջեւ՝ համատեղ առևտրի ժամանակ ոչ ուղղակի հարկերի հավաքման մասին²: Տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման համար ռազմավարական նշանակություն ունի նաեւ 2001թ. սեպտեմբերի 15-ին «ՀՀ-ի եւ ՌԴ-ի միջեւ մինչեւ 2010թ. տնտեսական երկարատեւ համագործակցության մասին պայմանագրի»³ կնքումը:

Կարող ենք ասել, որ 90-ականների տնտեսական համագործակցության ցածր մակարդակին փոխարինելու եկավ 2000-ականների ակտիվ երկկողմ համագործակցությունը:

Հայաստանի Հանրապետության շրջափակումից հատկապես տուժեց տնտեսության Էներգետիկ հատվածը: 1989թ. Մեծամորի ատոմակայանի չմտածված փակման եւ գազի ներմուծման անկանոնության պայմաններում Հայաստանը Էներգետիկ խոր ճգնաժամի մեջ հայտնվեց: Գազի մատակարարման ընդհատումների հետեւանքով Երեւանի եւ Հրազդանի ջերմակայանները չէին աշխատում, ինչը հանգեցրել էր ԷլեկտրաԷներգիայի պակասության:

Ստեղծված իրավիճակի հաղթահարման համար իրականացվեց հայկական աէլի վերագործարկման բավականին բարդ ծրագիրը, ինչն աննախադեպ էր ատոմային կայանների շահագործման պատմության ընթացքում: 90-ականների երկրորդ կեսից կանոնավորվեց նաեւ գազի մատակարարումը Ռուսաստանի Դաշնությունից:

Մեծամորի աէլի վառելիքը մատակարարվում էր Ռուսաստանից, եւ հիմնականում ատոմային վառելիքի մատակարարման պարտքն էր (մոտ 100 մլն դոլար) պատճառը, որ Հայաստանի եւ Ռուսաստանի ղեկավարությունները իրականացրին «Գույք՝ պարտքի դիմաց» ծրագիրը, ինչը իր ձեւի մեջ նույնպես աննախադեպ էր համաշխարհային պրակտիկայում:

Այս համաձայնագրի շրջանակներում որոշվեց 5 տարով Մեծամորի աէլի ֆինանսական կառավարումը հանձնել Ռուսաստանին: Սակայն հայ-ռուսական Էներգետիկ ոլորտում ամենամեծ եւ հաջողված գործարքը կարելի է համարել 1997թ. «Հայռուսգազարդ» հայ-ռուսական համատեղ ընկերության ստեղծումը⁴: Այս համատեղ ձեռնարկությանն են պատկանում Հայաստանում գազի շուկայի ճնշող մեծամասնությունը եւ երկրի գազաբաշխման ողջ համակարգը (2013թ. Հայաստանի կառավարությունը

¹ Տես «Համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետության կառավարության եւ Ռուսաստանի Դաշնության կառավարության միջեւ ազատ առևտրի վերաբերյալ», 28 փետրվարի 1992 թ. (<http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ru/>):

² Տես «Համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետության կառավարության եւ Ռուսաստանի Դաշնության կառավարության միջեւ փոխադարձ առևտրում անուղղակի հարկերի գանձման սկզբունքների մասին», 20 հոկտեմբերի 2000թ., ք. Մոսկվա (<http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ru/>):

³ Տես «Պայմանագիր Հայաստանի Հանրապետության եւ Ռուսաստանի Դաշնության միջեւ մինչեւ 2010թ. երկարաժամկետ տնտեսական համագործակցության մասին», 15 սեպտեմբերի 2001թ., ք. Երեւան (<http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ru/>):

⁴ Տես «Հայռուսգազարդ» ՓԲԸ-ի կայքը (<http://www.armrusgasprom.am/am/home/arg/>):

որոշում ընդունեց «Գազպրոմին» վաճառել «Հայրուսգազարդի» բաժնետոմսերի՝ պետությանը պատկանող վերջին 20%-ը) և Հրազդան ջեկ-ի 5-րդ էներգաբլոկը⁵:

Ռուսաստանի Դաշնությունը տիրապետում է համաշխարհային գազի պաշարների 17,6%-ին, ինչը երկրորդն է աշխարհում, առաջին տեղում է մեր հարավային հարեւանը՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը՝ մոտ 18%, ԱՊՀ տարածքում գազի զգալի պաշարներ ունի նաև Թուրքմենստանը՝ 9,3%, Ուզբեկստանը և Ղազախստանը տիրապետում են ապացուցված գազի պաշարների համապատասխանաբար 0,6 և 0,7%-ին, իսկ Ադրբեջանը՝ 0,5%-ին⁶:

Հետագայում Հայաստանի Հանրապետությունը, էներգակիրների ներմուծման բազմազանեցման քաղաքականության տրամաբանությունից ելնելով, ակտիվ բանակցություններ սկսեց վարել Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ: Կողմերը 2004թ. սեպտեմբերի 8-ին ստորագրեցին Իրան-Հայաստան գազամուղի կառուցման պայմանագիր⁷: Համաձայն կնքված պայմանագրի՝ իրանական կողմը պետք է Հայաստանի Հանրապետությանը 20 տարվա ընթացքում մատակարարի մոտ 36 մլրդ խորանարդ մետր գազ:

Հայաստանի էներգետիկ անվտանգության համար ռազմավարական նշանակության այս խողովակաշարի կառուցման նկատմամբ ռուսական կողմը սկզբնական շրջանում զգուշավոր վերաբերմունք ուներ, հնչում էին կարծիքներ, թե հայ-իրանական խողովակաշարը կարող է նույնիսկ մրցակից լինել ռուս-թուրքական «Երկնագույն հոսք» կոչվող գազամուղին: Հետագայում «Գազպրոմը» հայտարարեց, որ հետաքրքրված է ծրագրով և պատրաստ է մասնակցել խողովակաշարի կառուցմանը: Այս փաստը 2005թ. հաստատեց նաև Հայաստանի Հանրապետություն ժամանած Ռուսաստանի Դաշնության արտգործնախարար Սերգեյ Լավրովը⁸:

Հայաստան-Իրան գազամուղը ոչ միայն այլընտրանքային գազ է ապահովում Հայաստանի Հանրապետությանը և հնարավոր ճգնաժամի՝ Ռուսաստանից գազի մատակարարման խափանման դեպքում կարող է այլընտրանք լինել, այլև որոշ չափով զսպում է գազի գնի բարձրացումը «Գազպրոմի» կողմից՝ ռուսական գազը միշտ «ստիպված» է ավելի էժան լինել, քան իրանականը:

Մինչև 2013թ. գարունը, ըստ պաշտոնական աղբյուրների, ԱՊՀ տարածաշրջանում «Գազպրոմը» Հայաստանին գազը վաճառում էր 180\$ 1000 խորանարդ մետրի համար, Բելառուսի համար այդ գինը 2013թ. կազմել է 186\$, իսկ Ուկրաինայի համար ռուսական գազի միջին տարեկան գինը 2013թ. եղել է 426\$, եվրոպական երկրներին վաճառվող ռուսական գազի գինը տատանվում էր 350\$-550\$-ի սահմաններում⁹:

«Գազ՝ էլեկտրականության դիմաց» ծրագրով Իրանից առաքվող գազի մոտավոր գինը 2006-2010թթ. 1000 խորանարդ մետրի համար 215\$-230\$ էր: Ինչպես նշեցինք, Հայաստանի Հանրապետությունը Ռուսաստանից գազը մինչև 2013թ. ստանում էր 180\$-ով, իսկ 2013թ. գարնանից գինը բարձրացավ՝ հասնելով 270\$-ի 1000 խորանարդ մետրի համար: Ռուսաստանի Դաշնության կողմից գազի գնի նման աննախադեպ բարձրացումը Հայաստանի Հանրապետության համար միջազգային շուկայում վերջին տարիներին գազի գնի թանկացման հետեւանք էր: Սակայն նաև պարզ դարձավ, որ գազի գնի իրական բարձրացում եղել էր դեռ 2011թ. և կուտակված պարտքերի (մոտ 300 մլն դոլար) դի-

⁵ Տես "Հայրուսգազարդ"-ի ղեկավարը դժգոհ չէ 5-րդ էներգաբլոկի գործարքից, 22 մայիսի 2006, <http://armenia-am.gazprom.com/press/about-company/2006/05/96/>

⁶ Տես «BP Statistical Review of World Energy», June 2013 (http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf):

⁷ Տես «Իրան-Հայաստան գազատարի կառուցման պայմանագիր», 2004թ. (<http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ir/>):

⁸ Տես «Ռուսաստանը ողջունում է Իրան-Հայաստան գազամուղի շինարարության համաձայնագիրը», 18 փետրվարի 2005 (<http://www.panarmenian.net/arm/world/news/12151/>):

⁹ Տես «Кто сколько платит за российский газ (долларов за 1 тыс. куб. м)» (<http://sobesednik.ru/rassledovanie/20140406-gazovaya-dubina-rossii-kak-izmenitsya-stoimost-gaza-iz-za-k/>):

մաց Հայաստանի կառավարությունը ստիպված էր վաճառել «Հայռուսգազարդի» բաժնետոմսերի 20%-ը¹⁰:

2013թ սեպտեմբերի 3-ի՝ Մաքսային միություն մտնելու մասին Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի եւ Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինի համատեղ հայտարարությունից հետո երկկողմ բանակցություններով կնքված նոր պայմանագրով ՀՀ-ում գազի գնի ձեւավորումը կապվեց ներուսաստանյան գներին¹¹: Գազի գինը ՀՀ-ի համար կազմեց 189\$:

2010թ. աճել է նաեւ Իրանից արտահանվող գազի գինը, Իրան-Թուրքիա սահմանին 350 դոլար է 1000 խորանարդ մետրի համար: Գազի գինը բարձրացրել է նաեւ Ադրբեջանը, որը 2011թ. գազը Թուրքիային՝ վրաց-թուրքական սահմանում, վաճառում է 290 դոլարով: Իրանից գազի ներմուծումը եւ ընդհանրապես գազամուղի առկայությունը, կարելի է ասել, ամրապնդում են Հայաստանի Հանրապետության Էներգետիկ անվտանգությունը՝ բարձրացնելով նոր մակարդակի: Հասկանալի է, որ տարածաշրջանում նոր ճգնաժամերի եւ հատկապես ռազմական բախման դեպքում Իրան-Հայաստան գազամուղը լիովին կարող է կատարել իր դերը՝ որպես այլընտրանքային աղբյուր ՀՀ գազ ներմուծելու համար:

Գնային այս պայքարում Հայաստանը համեմատաբար ցածր գնով գազ ստանալ երկար ժամանակ չէր կարող, եւ ռուսական գազի գնի աճը շարունակական կլինի, իսկ թե ինչքանով կհամաձայնի մեզ գազ վաճառել Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը՝ այս հարցի պատասխանը հնարավոր կլինի ստանալ, երբ կայանան երկկողմ բանակցություններ:

Հայ-ռուսական Էներգետիկ համագործակցության կարելու ուղղություններից է նաեւ Մեծամորի ատոմակայանի նոր Էներգաբլոկի կառուցումը: Հայկական աէկը ապահովում է Հայաստանի Էլեկտրաէներգիայի պահանջարկի մինչեւ 42%-ը, հետեւաբար՝ ատոմակայանի աշխատանքը ռազմավարական նշանակություն ունի: Սակայն Եվրամիությունը պահանջում է փակել Մեծամորի աէկը՝ դրա համար ժամկետ սահմանելով 2016թ.:

Փակման հարցը դրված է նաեւ Եվրամիության «Եվրանեստ» նոր քաղաքականության օրակարգում¹²: Սակայն աէկի փակումը Հայաստանի Էներգահամակարգը նոր դժվարությունների առաջ կկանգնեցնի, հետեւաբար՝ կարելուվում է փոխարինող նոր հզորությունների ստեղծումը: Վերջին տարիներին, Երեւանի եւ Հրազդանի ջեկերի վերազինմամբ հզորացել են այդ կայանների հնարավորությունները, սակայն աէկը ոչ միայն Էներգետիկ, այլեւ Հայաստանի անվտանգային քաղաքականության կարելուրագույն բաղկացուցիչներից մեկն է, որի փակումը, նույնիսկ այլընտրանքային Էներգիայի առկայության դեպքում, չի բխում Հայաստանի Հանրապետության շահերից:

Ինչպես նշեցինք, ՀՀ-ում արտադրվող Էլեկտրաէներգիայի 42%-ը ապահովում է Մեծամորի ատոմակայանը, որի փակումը կնվազեցնի ՀՀ Էներգետիկ շուկայի ինքնաբավության մակարդակը՝ սպառնալով պետության Էներգետիկ անվտանգությանը: ՀՀ կառավարությունը որոշել է Հայաստանի ատոմային Էլեկտրակայանի 2-րդ բլոկը շահագործումից հանելուց հետո փոխարինել այլ արտադրական հզորություններով¹³: Ըստ մասնագետների՝ 2-րդ բլոկը նվազագույն ծախսերով փոխարինելու նախընտրելի տարբերակն ատոմային նոր բլոկի կառուցումն է¹⁴:

¹⁰ Տես Գազի մասին համաձայնագիրը լուրջ եւ կարելու գործարք է Հայաստանի համար. Էկոնոմիկայի նախարար, http://arka.am/am/news/economy/_gazhamacaynagir176/#_sthash.Ojar6dCi.dpuf

¹¹ Տես «ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի եւ ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինը ստորագրել են համատեղ հայտարարություններ» (<http://www.president.am/hy/press-release/item/2013/09/03/President-Serzh-Sargsyan-and-President-Vladimir-Putin-joint-statement/>):

¹² Տես «Communication from the commission to the European parliament and the council. Eastern Partnership» {COM(2008) 823}. Commission staff working document. Commission of the European communities, Brussels, SEC(2008) 2974/3 (http://eeas.europa.eu/eastern/docs/sec08_2974_en.pdf):

¹³ Տես ՀՀ կառավարության 2007թ. նոյեմբերի 1-ի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության դրույթներով նախատեսված ՀՀ Էներգետիկայի նախարարության գործունեության ծրագիրը հաստատելու մասին», հվ. 1296-Ն որոշումը (<http://www.dpf.am/uploads/MoEn%20NSS.pdf>):

¹⁴ Տես նույն տեղում:

«Յայաստանի Յանրապետությունում նոր միջուկային Էներգաբլոկ(ներ)ի կառուցման մասին» 2009թ. հոկտեմբերի 27-ին ընդունված ՀՀ օրենքի համաձայն՝ կառավարությունը որոշել է կառուցել նոր միջուկային Էներգաբլոկ՝ մինչև 1200 մեգավատ ընդհանուր հզորությամբ¹⁵:

Նոր միջուկային Էներգաբլոկի կառուցման ծրագիրն իրականացնելու նպատակով հիմնվել է «ՄեծամորԷներգատոմ» ՓԲԸ, որը, որպես սեփականատեր եւ շահագործող ընկերություն, նոր միջուկային Էներգաբլոկի նախագիծը մշակողն է¹⁶: Նոր Էներգաբլոկի կառուցման համար «ՄեծամորԷներգատոմ» ՓԲԸ-ն առաջարկել է ռուսական 1060 ՄՎտ հզորության աեկ-92 մոդելը, որը ՁՁԷՌ-1000 տիպի ռեակտորի բարելավված տարբերակն է՝ համալրված անվտանգության լրացուցիչ՝ պասիվ եւ ակտիվ համակարգերով, որոնք համատեղում են անվտանգ եւ բնականոն շահագործման գործառնությունները¹⁷:

Սակայն, ըստ շատ մասնագետների, Էներգաբլոկի կառուցման ռուսական նախագիծը ՀՀ-ում Էներգետիկ սպառման փոքր շուկայի, Էներգաբլոկի բարձր գնի (4-5 մլրդ դոլար) եւ ՀՀ-ի տարածք նման հզորության միջուկային Էներգաբլոկի սարքավորումներ տեղափոխելու տեխնիկական դժվարությունների պատճառով կոմերցիոն տեսանկյունից շահավետ չէ, ինչն էլ խոչընդոտ է ներդրումների ներգրավման եւ Էներգաբլոկի կառուցման համար:

Ներկայումս աշխատում է Մեծամորի կայանի միայն մեկ Էներգաբլոկը՝ մոտ 407,5 մեգավատտ հզորությամբ: Ռուսական կողմը հայտարարում է, որ նոր Էներգաբլոկի մոտավոր արժեքը կկազմի 4-5 մլրդ դոլար: Նոր ատոմակայանի գինը թերեւս որոշակի հարցեր է առաջացնում փորձագիտական շրջանակներում, քանի որ պարզ չէ, թե ինչու հենց այդ գինն է նշվում, երբ նմանատիպ աեկի համար Հնդկաստանից «Ռոսատոմը» պահանջել է ընդամենը 3 մլրդ դոլար գումար¹⁸:

Ծրագրի իրականացումը կբարձրացնի Յայաստանի Էներգաանվտանգության մակարդակը, Յայաստանը կկարողանա մեծացնել էլեկտրաԷներգիայի արտահանման հնարավորությունները, իսկ արտահանման համար, գոնե առայժմ, մենք միայն մեկ ուղղություն ունենք՝ Իրանի Իսլամական Յանրապետություն:

Ռուսական կողմը հայտարարել է, որ պատրաստ է իրականացնել այս ծրագիրը եւ ներդնել գնի 20%-25%-ը՝ մոտ 1 մլրդ դոլար, սակայն ատոմակայանի կառուցման համար հայտարարված միջազգային տենդերներն այդպես էլ անարձագանք մնացին այլ ներդրողների կողմից¹⁹: Վերջիններս չեն շտապում գումարներ տրամադրել այս ծրագրին, քանի որ չեն տեսնում նոր ատոմակայանի բիզնես հեռանկարը, բացի դրանից՝ շատ ներդրողներ չեն ցանկանում աշխատել ռուսական կողմի հետ: Հետեւաբար՝ նոր ԱԷԿ-ի կառուցումը հնարավոր կլինի, եթե Ռուսաստանը ընդունի քաղաքական որոշում եւ ամբողջովին ֆինանսավորի կայանի կառուցումը, քանի որ տնտեսական շահույթ այս ծրագրից ակնկալել, գոնե առաջիկա մի քանի տարիների համար, դժվար կլինի:

Այնուամենայնիվ, չնայած առկա խնդիրներին, հայ-ռուսական Էներգատերկիսությունը բավականին բարձր մակարդակի վրա է, եւ քաղաքական ու տնտեսական փոփոխություններով Յայաստանը կարող է ռազմավարական հարաբերություններն ավելի բարձր մակարդակի հասցնել նոր աեկի կառուցման միջոցով:

Սակայն ժամանակն է, որ Յայաստանի Յանրապետությունը Էներգահամակարգի ուժեղացման, նոր ներդրումների ապահովման եւ Էներգետիկ անվտանգության մակարդակի բարձրացման համար սկսի բանակցություններ վարել այլ տերությունների հետ, որոնք տիրապետում են միջուկային նորագույն

¹⁵ Տես «Յայաստանի Յանրապետության նոր միջուկային Էներգաբլոկ(ներ)ի կառուցման մասին» օրենքը (<http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=3201&Reading=2>):

¹⁶ Տես ՀՀ կառավարության «ՄեծամորԷներգատոմ» փակ բաժնետիրական ընկերության ստեղծման հիմնադիր պայմանագրի եւ կանոնադրությանը հավանություն տալու մասին» որոշումը (<http://www.gov.am/files/meetings/2009/4406.pdf>):

¹⁷ Տես «Յայաստանի նոր միջուկային Էներգաբլոկի բնապահպանական (շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության) հաշվետվություն» (<http://www.minenergy.am/hy/en/atomhashvetvut>):

¹⁸ Տես «Nuclear Power in India» (<http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/India/#.UmK1LvIHLA0>):

¹⁹ Տես «Ռուսաստանը կմասնակցի Յայաստանում նոր ատոմակայանի կառուցման մրցույթին», 6 փետրվարի 2008 (<http://www.ecolor.org/hy/news/nuclear-energy/russia-participates-in-power-station-tender/20/>):

տեխնոլոգիաների եւ պատրաստ են նոր էներգաբլոկի կառուցման համար ներդրումներ կատարել: Կարելու է նաեւ, որ այդ տեղությունները աշխարհառազմավարական հետաքրքրություններ ունենան Զարավային Կովկասի եւ ընդհանրապէս Մեծ Մերձավոր Արեւելքի տարածաշրջանում:

2. Էներգետիկ անվտանգության համակարգերի առանձնահատկությունները

Էներգետիկ անվտանգությունը ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության մասնագետների հետաքրքրության կարեւորագույն ուղղություններից մեկն է: Կա կարծիք, որ էներգաանվտանգության լիարժեք համակարգ գոյություն չունի, էներգակիր թե՛ ներմուծող, թե՛ արտահանող երկրները հավասարապէս խոցելի են այս առումով:

Այսինքն՝ էներգետիկ անվտանգության համակարգը հավասարապէս անհրաժեշտ է ոչ միայն ներմուծող, այլեւ արտահանող պետություններին: Եթե առաջիններն առանց էներգետիկ ներմուծման կայուն համակարգի չեն կարող զարգացնել իրենց տնտեսությունները, ապա երկրորդները չեն կարող ընդհանրապէս գոյատեւել առանց էներգակիրների կայուն արտահանման ու վաճառքի: Յետեւաբար՝ հարկավոր է խորքային առումով ուսումնասիրել էներգետիկ անվտանգություն հասկացության տեսական եւ գործնական հիմքերը՝ հասկանալու համար այդ գործոնից կախման մեջ գտնվող պետությունների վրա դրա ազդեցության աստիճանը:

Էներգաանվտանգության արեւմտյան մոդելը բաղկացած է մի շարք հիմնական սկզբունքներից, որոնցից կարելի է առանձնացնել թերեւս 2-ը.

1. մատչելիությունը՝ ամբողջ աշխարհում ապահովել էներգիայի բոլոր աղբյուրների հասանելիությունը՝ ներառյալ ածուխ, նավթ եւ գազ, մինչեւ արդյունահանվող վառելիքի ժամանակաշրջանի ավարտը,
2. էներգախնայողությունը՝ հնարավորինս քիչ էներգիայի օգտագործմամբ սկզբնական էներգետիկ կորուստները եւ ապահովել պահանջարկը:

Էներգետիկ անվտանգության նշված սկզբունքները ձեւավորվել են դեռ անցյալ դարի 70-ական թվականներին՝ 1973թ. նավթային հայտնի էմբարգոյից հետո, երբ Արեւմուտքը որոշեց սկզբնական կախվածությունը արաբական նավթից, որպէսզի վերջինիս գրկի ճնշում գործադրելու էներգետիկ լծակից:

Էներգետիկ՝ անխտիր բոլոր աղբյուրների հասանելիության տրամաբանությունը դրված է նաեւ Եվրամիության նոր ռազմավարության հիմքում, եւ պաշտոնական Բրյուսելը առաջ է մղում «Զարավային միջանցք» էներգետիկ նախագիծը, որի առանցքային ծրագրերից են NABUCCO, TAP եւ այս տիպի այլ գազամուղները²⁰: Նշված տրամաբանությամբ է շարժվում նաեւ ԱՄՆ-ը, որը փորձում է հնարավորինս հասանելի դարձնել գազի ու նավթի բոլոր պաշարները՝ փորձելով ազդել էներգակիրների համաշխարհային շուկայի եւ գների ձեւավորման քաղաքականության վրա:

Էներգետիկ բոլոր աղբյուրների հասանելիության սկզբունքը թերեւս այս մոդելի առանցքն է, եւ սա էր պատճառներից մեկը, որ Արեւմուտքն իր ուշադրությունը դարձրեց նաեւ դեպի Զարավային Կովկաս եւ Կենտրոնական Ասիա, թեւեւ այդ տարածաշրջանները միասին իրենց էներգետիկ հնարավորություններով համեմատելի չեն ոչ թե Պարսից ծոցի, այլ այնպիսի փոքր պետությունների հետ, ինչպիսիք են Զուվեյթն ու Զաթարը: Չնայած դրան, հասանելիության սկզբունքից ելնելով, Արեւմուտքը էներգետիկ հաղորդակցության նոր համակարգերի նախագծման եւ կառուցման աշխատանքներ սկսեց, եւ տարածաշրջանում շահագործման հանձնվեցին մի շարք խողովակաշարեր՝ ամրապնդելով էներգակիրների արտահանման արեւմտյան ուղղությունը:

²⁰ Стu «Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy» (http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2011_energy2020_en.pdf):

2-1. Էներգետիկ անվտանգությունը Յարավային Կովկասում

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Յարավային Կովկասում ձեւավորվել է Էներգետիկ անվտանգության երկու համակարգ, որոնք պայմանականորեն կարելի է անվանել **տարածաշրջանային** եւ **տեղական**: Առաջինի հիմքում ընկած է Ադրբեջանի, Վրաստանի եւ Թուրքիայի տարածքով անցնող նոր Էներգետիկ միջանցքը՝ Բաքու-Ջեյհան, Բաքու-Սուփսա եւ Բաքու-Էրզրում խողովակաշարերով, որին կարող է ավելանալ Տրանսանատոլիական՝ TANAP գազամուղը: Ինչպես հայտնի է, Էներգետիկ այս միջանցքի ստեղծմանը նպաստել է Արեւմուտքն իր վերազգային մի շարք ընկերությունների ակտիվ մասնակցությամբ: Ադրբեջանից սկիզբ առնող Էներգետիկ նոր միջանցքի ձեւավորման աշխատանքներին մասնակցում են անգլո-ամերիկյան «Բրիթիշ փեթրոլիում», նորվեգական «Սթաթօյլ», ամերիկյան «Էքսոն-մոբիլ», թուրքական ԲՈԹԱՍ եւ այլ ընկերություններ:

Յայաստանի Յանրապետության Էներգաանվտանգության համակարգը, որը կարելի է անվանել տեղական, սկսեց ձեւավորել նաեւ Էներգետիկ ճգնաժամից դուրս գալու պահանջով:

Յայաստանը, «դուրս մնալով» միջազգային Էներգետիկ այս նախագծերից, ստիպված էր ձեւավորել Էներգաանվտանգության սեփական համակարգը Ռուսաստան-Վրաստան-Յայաստան եւ Իրան-Յայաստան գազամուղների կառուցմամբ եւ շահագործմամբ, Էլեկտրաէներգիայի արտադրության եւ բաշխման համակարգերի սեփական հզորությունների ստեղծմամբ, նաեւ նոր ատոմային Էներգաբլոկի կառուցման նախագծով: Յայաստանը այսօր արդեն Էլեկտրաէներգիայի արտադրության ավելցուկ ունի եւ Էներգետիկ նոր հզորությունների գործարկման դեպքում կարող է դառնալ Էլեկտրաէներգիայի արտահանման հիմնական երկիրը տարածաշրջանում²¹:

Յայաստանում Էլեկտրաէներգիայի արտադրության հզորությունները կազմում են տարեկան մոտ 8 մլրդ կիլովատտ/ժամ, իսկ սպառման պահանջարկը 7 մլրդ է: Նոր ատոմակայանի կառուցման, Արաքս գետի վրա իրանցիների հետ նոր հիդրոկայանների շահագործման եւ վերջապես՝ Յրագրանի ջէկի 5-րդ բլոկի ողջ հզորությամբ աշխատանքի դեպքում (այս բլոկը գործարկվել է 2013 դեկտեմբերի 2-ին²²) Յայաստանի Էլեկտրաէներգիայի ավելցուկը կկրկնապատկվի, նաեւ կավելանան դրանք արտահանելու հնարավորությունները, հետեւաբար՝ կամրապնդվի նաեւ Էներգետիկ անվտանգության մակարդակը:

Ըստ մասնագետների՝ ներկայումս Յայաստանի Էներգետիկայի զարգացման գերակա ուղղություններն են.

- ատոմային Էներգետիկան,
- տարածաշրջանային համագործակցությունը եւ ինտեգրումը,
- առաջնային Էներգիայի աղբյուրների եւ ներկրման ուղիների բազմազանեցումը,
- վերականգնվող Էներգիայի աղբյուրների լրիվ եւ արդյունավետ օգտագործումը եւ Էներգախնայողությունը²³:

Այս ուղղություններով էլ Յայաստանը շարունակում է զարգացնել եւ ամրապնդել Էներգետիկ անվտանգության համակարգը, ինչը կնպաստի տարածաշրջանում մեր պետության դիրքերի ամրապնդմանը:

Վերը նշված Էներգետիկ երկու համակարգերը՝ տարածաշրջանային եւ տեղական, իրար հետ համեմատելի չեն ծավալների, ֆինանսական ներդրումների եւ միջազգային հետաքրքրության տեսակետից, սակայն Էներգաանվտանգության առումով, ինչպես ցույց տվեց 2008թ. վրաց-ռուսական ռազմական բախումը, բավականին մոտ են: Այդ ճգնաժամը բացահայտեց այս երկու համակարգերի հուսալիությունը ռազմական գործողությունների պայմաններում՝ դրանց ուժեղ եւ խոցելի կողմերը:

²¹ Տես Կ. Կարապետյան, Յայաստանի դերը Յարավային Կովկասի տարածաշրջանի Էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում: «21-րդ դար», 2008, հմ. 4 (22):

²² ՀՀ եւ ՌԴ նախագահների մասնակցությամբ բացվեց Յրագրանի ՋԷԿ-ի 5-րդ Էներգաբլոկը, <http://www.aysor.am/am/news/2013/12/02/sargsyan-putin-hrazdan/709352>

²³ Տես Ա.Ա. Փալստյան, Վերականգնվող Էներգետիկայի զարգացումը՝ որպես ՀՀ Էներգետիկ անվտանգության ապահովման եւ պետության պաշտպանունակության ամրապնդման երաշխիքներից մեկը: «ՀՀ պաշտպանական-անվտանգային համակարգի բարեփոխման ուղեւիշները»: Ե., 2013, էջ 60:

2008թ. օգոստոսյան իրադարձությունների ժամանակ դադարեց գործել Բաքու-Ջեյհան նավթամուղը, սակայն դա չազդեց համաշխարհային նավթի գնագոյացման վրա: Սա մեկ անգամ եւս ապացուցում է, որ գլոբալ էներգետիկ շուկայում՝ հատկապես նավթի, Յարավային Կովկասի էներգետիկ միջանցքը եական դերակատարություն եւ ազդեցություն չունի: Մասնավորապես պարզ դարձավ նաեւ, որ հարավկովկասյան էներգամիջանցքը հուսալի չէ, եւ նույնիսկ փոքր ռազմական բախումը հանգեցրեց դրա աշխատանքի ընդհատմանը: Այս իրավիճակը սպառնալիք ստեղծեց Վրաստանի եւ Ադրբեջանի էներգետիկ անվտանգությանը, որը ուղղակիորեն կախված է էներգետիկ միջանցքի անխափան գործունեությունից:

Սպառնալիք ստեղծվեց նաեւ Յայաստանի համար, որը նավթամթերքների ներկրման խնդիրներ ունեցավ: Յետեւաբար՝ անվտանգության երկու համակարգերն էլ կարիք ունեն վերանայման. հայաստանյանը՝ նավթամթերքների այլընտրանքային ներմուծման հարցում, իսկ հարավկովկասյան էներգամիջանցքինը՝ կայունության ամրապնդման առումով:

Վրաց-ռուսական ճգնաժամը ապացուցեց Յայաստանի կարելորությունը հարավկովկասյան էներգամիջանցքի անվտանգության պահպանման եւ դրա կայուն շահագործման խնդրում, եւ որ առանց պաշտոնական Երեւանի համագործակցության այդ միջանցքի կայուն աշխատանքի մասին խոսելը հեռանկարային չէ:

Յայաստանյան էներգանվտանգության համակարգի դերի բարձրացման համար կարելու է Իրանից՝ Թավրիզ-Երասխավան նավթամթերքի խողովակաշարի (բենզինամուղի) կառուցումը, ինչը եականորեն կամրապնդի մեր երկրի անվտանգության մակարդակը:

Էներգետիկ անվտանգության երկու համակարգերը գնահատելիս պետք է հաշվի առնել, որ դրանցից մեկը ստեղծվել է էներգակիրների ներմուծման, մյուսը՝ արտահանման տրամաբանության հենքի վրա, հետեւաբար՝ դրանց աշխատանքների համեմատությունը շատ դեպքերում պայմանական է եւ նպատակ է հետապնդում ցույց տալ ճգնաժամերի պայմաններում դրանց գործունեության հնարավորությունները:

Միջազգային ընկերությունների ներկայությունը էներգակիրների արտահանումը ոչ միայն չի դարձնում ավելի ապահով, այլեւ շատ դեպքերում վտանգում է կայուն աշխատանքը: Յետեւաբար՝ կարելու է հասկանալ տարածաշրջանի հակամարտությունների վրա էներգետիկ գործոնի ազդեցության աստիճանը՝ գնահատելու համար դրա կայունությունն ու անվտանգությունը Յարավային Կովկասում:

3. Էներգետիկ աշխարհաքաղաքականությունը եւ զսպման գործոնները Յարավային Կովկասում

Յարավային Կովկասում խաղաղության պահպանումը նախ եւ առաջ պայմանավորված է ռազմական զսպման քաղաքականության արդյունավետությամբ, սակայն տարածաշրջանի վերածումը էներգետիկ միջանցքի այդ քաղաքականությանը նոր որակ է հաղորդում: Ըստ ամերիկյան վերլուծաբանների՝ Յարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական նշանակությունը բացատրվում է աշխարհագրական դիրքով՝ ելքով դեպի Կենտրոնական Ասիայի էներգակիրներով հարուստ տարածաշրջան, որը պետք է ապահովի էներգակիրների լրացուցիչ պաշարների հոսքը Եվրոպա եւ ընդհանրապես համաշխարհային շուկա²⁴:

Ինչպես արդեն նշել ենք, տեսական այս դրույթի իրականացումը՝ դեպի Եվրոպա էներգակիրների հոսքի ապահովումը, սկսվեց դեռ անցյալ դարի 90-ական թվականների երկրորդ կեսից՝ Բաքու-Սուփսա, Բաքու-Ջեյհան նավթամուղների եւ Բաքու-Էրզրում գազամուղի կառուցմամբ*։ Բացի նշված խողո-

²⁴ Տես 3. *Бжезинский*. Великая шахматная доска, с. 146; *B. Shaffer*. U.S. Policy toward the Caspian Region: ...:

* 90-ական թվականներին կար այն համոզմունքը, որ Կասպից ծովի ավազանը նոր Քուվեյթ է եւ էներգակիրների պաշարներով չի գիշում Պարսից ծոցին: Սակայն հետագայում ապացուցվեց, որ Կասպից ծովի ավազանում Ադրբեջանի, Թուրքմենստանի, Ղազախստանի եւ Ուզբեկստանի նավթի ապացուցված պաշարները միասին կազմում են համաշխարհային 3,7%-ը, մինչդեռ միայն Քուվեյթի նավթի պաշարները՝ 8,4%-ը: Տարածաշրջանի գազի պաշարները կազմում են համաշխարհային մոտ 9,5%-ը՝ զիջելով Բաթարի գազի պաշարներին՝ 13,5% (տես «BP Statistical Review of World Energy», 2010 (www.bp.com/statisticalreview)):

վակաշարերից՝ քննարկվում են TANAP, NABUCCO, TAP, AGRI, ITGI, White Stream** եւ այլ գազամուղների ծրագրերը, որոնք գազը Կասպից ծովի ավազանից եւ Մերձավոր Արեւելքից, հեղուկ կամ գազային վիճակում, պետք է փոխադրեն դեպի Եվրոպա: Այս նախագծերը ավելի են մեծացնում տարածաշրջանի նշանակությունը, քանի որ հարավկովկասյան միջանցքը սկսում է Եվրամիության Էներգետիկ նոր ռազմավարության եւ անվտանգության համակարգի՝ «Հարավային Էներգետիկ միջանցք» ծրագրի մաս կազմել²⁵:

Էներգետիկ նախագծերի իրականացմամբ Հարավային Կովկասում զսպման եւ կայունության հաստատման քաղաքականությունը դառնում է Էներգետիկ միջանցքի անխափան գործունեությամբ շահագրգիռ տերությունների ռազմավարության կարեւոր բաղկացուցիչը: Քանի որ զսպման քաղաքականության հիմքում նաեւ հակառակ կողմի հնարավոր ագրեսիվ գործողությունների կանխարգելումն է, ապա հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքը կարելի է դիտարկել որպես տարածաշրջանում նման քաղաքականության իրականացման գործիքարանի բաղադրիչ:

Հարավային Կովկասի Էներգետիկ միջանցքի կայուն եւ անխափան գործունեության գաղափարը մեծ տերություններին ստիպում է կարեւորել խաղաղության պահպանումը տարածաշրջանում եւ հատկապես զգույշ լինել առկա սառեցված հակամարտությունների շուրջը ծավալվող իրադարձությունների նկատմամբ:

3-1. Էներգետիկ գործունեւ տարածաշրջանում կայունության ապահովման կարեւոր բաղկացուցիչ

Էներգետիկ գործունեւ դերի ակտիվացումը հանգեցրել է նաեւ դրա քաղաքական ազդեցության մեծացմանը տարածաշրջանում ընթացող հակամարտությունների վրա: Հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքի կայուն աշխատանքին կարող են խոչընդոտել տարածաշրջանի հակամարտությունները, ինչը լրացուցիչ սպառնալիք է այդ միջանցքի գործունեության համար: Յետեւաբար՝ այն երկրները, որոնք կարող են նպաստել տարածաշրջանում անվտանգության մակարդակի բարձրացմանը, լրացուցիչ լծակ են ձեռք բերում նաեւ Էներգետիկ այդ միջանցքի կայուն աշխատանքի ապահովման վրա ազդելու համար:

Բաքվի ռազմատենչ հայտարարությունների ֆոնին պաշտոնական Երեւանը լրացուցիչ խաղաթուղթ է ձեռք բերում՝ հանդես գալով որպես տարածաշրջանում կայունության ու խաղաղության պահպանման կողմնակից:

Էներգետիկ միջանցքի գործարկմամբ տարածաշրջանում նոր լայնածավալ պատերազմի հնարավորությունը որոշ չափով նվազել է, քանի որ հարվածի տակ կորվեն գործող խողովակաշարերի գործունեությունը եւ նորերի կառուցման հնարավորությունը, այսինքն՝ Արեւմուտքի Էներգետիկ ռազմավարական շահերը:

2008թ. օգոստոսյան ճգնաժամը մասամբ հաստատեց այս իրողությունը, երբ Հարավային Օսիայում տեղի ունեցած ռազմական բախումները հանգեցրին տարածաշրջանից Էներգակիրների արտահանման ընդհատմանը*։ Բաքու-Չեյխանի շահագործումից հետո արդեն միջազգային փորձագետները հայտարարում էին, որ նավթամուղը տարածաշրջանում կայունության ապահովման՝ զսպման գործիքարանի կարեւորագույն մասը կկազմի, դարաբաղյան հակամարտության կողմերին կստիպի հեռու մնալ ռազմական լուծման գայթակղությունից²⁶:

** Այս նախագծերով նախատեսվում է Կասպից ծովի ավազանից եւ Մերձավոր Արեւելքից Սեւ, Էգեյան եւ Ադրիատիկ ծովերով գազի առաքում դեպի Եվրոպա:

²⁵ Տես «Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy» (http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2011_energy2020_en.pdf):

* Ընդհատումը պայմանավորված էր նաեւ Թուրքիայում Զրդական աշխատավորական կուսակցության կողմից Բաքու-Չեյխան խողովակաշարում կատարված ահաբեկչությամբ: Սակայն նույնիսկ առանց այդ գործողության էլ «Բրիթիշ փետրոլիումը» պատրաստվում էր կանգնեցնել նավթի առաքումը խողովակաշարով:

²⁶ Տես *Thomas de Waal*. Caucasian Standoff, June 30, 2010 (http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/30/caucasian_standoff):

NABUCCO-ի, սմանատիպ այլ խողովակաշարերի՝ TANAP-ի եւ TAP-ի շահագործման դեպքում Էներգետիկ զսպման այս գործիքարանը էլ ավելի կընդլայնվի, քանի որ այս նախագծում ներդրում կատարող պետությունները եւ վերագգային նավթային ընկերությունները տարածաշրջանի երկրներից իրենց ներդրումների անվտանգության որոշակի երաշխիքներ կպահանջեն*:

Նրանց անհանգստացնում են պաշտոնական Բաքվի ռազմատենչ հայտարարությունները²⁷, նաեւ հայ մասնագետների պնդումները, թե հնարավոր պատերազմի դեպքում խողովակաշարերը կդառնան առաջնային թիրախ²⁸: Արեւմուտքի համար հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքի աշխարհառազմավարական կարեւորությունը փորձում է խաղարկել Բաքուն՝ Արեւմուտքից պահանջելով դարաբաղյան հարցում ադրբեջանամետ լուծում²⁹, սպառնալով Էներգակիրները արտահանել դեպի Ռուսաստան եւ Իրան*:

Շանտաժի այս քաղաքականությունը Ադրբեջանը վարում էր Բաքու-Ջեյհան խողովակաշարի բանակցային գործընթացի ժամանակ, նույնը փորձում էր օգտագործել նաեւ NABUCCO-ի շուրջը սկիզբ առնող բանակցություններում, համոզված ենք, որ այս քաղաքականությունը կկրկնվի նաեւ Անդրադրիատիկ՝ TAP եւ Անդրանատոլիական՝ TANAP խողովակաշարերի դեպքում: Սակայն Իլհամ Ալիևի իշխանությունն առանց «Էներգետիկ աջակցության» չի կարող գոյատևել, եւ նրա քաղաքական ու ֆինանսական կախվածությունը այդ գործոնից չափազանց մեծ է³⁰: Ինչպես Բաքու-Ջեյհանի դեպքում, պարզ է, որ խողովակաշարի քաղաքականացվածության եւ Արեւմուտքի համար նրա դերի կարեւորության, ինչպես նաեւ Բաքվի խուսանավելու մասին կարծիքը չափազանցված է: Եվրամիության կողմից Կենտրոնական Ասիայից գազի տարանցման գործընթացում Ադրբեջանի դերի կարեւորության վերանայումը պայմանավորված է մասնավորապես նաեւ Եվրոպայում թերթաքարային գազի արդյունահանմամբ, հեղուկ գազի ներմուծման ծավալների կտրուկ մեծացման գործընթացով, ինչպես նաեւ Անդրկասպյան գազամուղի կառուցման ահնարինության հաշվառմամբ³¹:

Գազամուղի գործարկման դեպքում Բաքուն պատասխանատվություն է կրելու դրա աշխատանքի անվտանգության հարցում, իսկ դա ուղղակիորեն կախված է դարաբաղյան հիմնախնդրում ստատուս քվոյի պահպանումից: Այսինքն՝ NABUCCO-ն կամ դրան հետագայում փոխարինելու եկած որեւէ խողովակաշար տարածաշրջանում Էներգետիկ զսպման գործիքարանի հերթական բաղկացուցիչը կկազմի, եւ Ադրբեջանը չի կարողանա երաշխավորել այդ խողովակաշարի գործունեությունը առանց դարաբաղյան ճակատում երկարատեւ խաղաղության պահպանման:

Տարածաշրջանային քաղաքական զարգացումների եւ միջպետական հարաբերությունների վրա Էներգետիկ գործոնի ազդեցությունը պայմանավորված է նաեւ Էներգակիրների համաշխարհային պահանջարկի փոփոխմամբ եւ միջազգային բորսաներում գների շարժով, ինչպես նաեւ տարածաշրջանից գազի ու նավթի արտահանման ծավալների քանակով: Այս տեսանկյունից Ադրբեջանում տեղի են ունե-

* Բաքու-Ջեյհանի ընդհանուր արժեքը, շահագործումից հետո, կազմեց ավելի քան 6,4 մլրդ դոլար, Բաքու-Սուփսայինը՝ մոտ 1 մլրդ դոլար, իսկ NABUCCO խողովակաշարի ընդհանուր արժեքը նախապես գնահատվում էր 9 մլրդ եվրո: Ըստ «Բրիթիշ փետրոլիումի»՝ կառուցման դեպքում դրա իրական արժեքը կհասնի 14 մլրդ եվրոյի:

²⁷ Տե՛ս «Baku may refuse from military rhetoric only after deoccupation of Azerbaijan lands». «Trend», 23.06.2010 (<http://en.trend.az/news/karabakh/1709353.htm>):

²⁸ Տե՛ս *Ս. Միսայան*, Խաղաղության պահպանման մեխանիզմը դարաբաղյան հակամարտությունում, զսպման տեսությունը սպառազինությունների ասիմետրիկ մրցավազքի պայմաններում, 21.10.2010 (http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=5082):

²⁹ Տե՛ս «Ильхам Шабан: NABUCCO еще предстоит решить много вопросов, чтобы выйти на уровень строительства». Интервью с руководителем Центра нефтяных исследований Азербайджана (ЦНИА). ИА «REGNUM», 14.01.2011 (<http://www.regnum.ru/news/1364666.html>):

* 2010թ. Ադրբեջանը 500 մլն խմ գազ է վաճառել Ռուսաստանին եւ Իրանին:

³⁰ Տե՛ս *James Nixey*. The South Caucasus: drama on three stages, 22.02.2010 (http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Americas/us0510_nixey.pdf):

³¹ Տե՛ս *Գ. Ս. Կոտանջյան*. Демифологизация NABUCCO и перезагрузка Мадридских принципов - ключ к решению карабахского конфликта. ИА «REGNUM», 25.09.2010 (www.regnum.ru/news/1329118.html):

նում գործընթացներ, որոնք պայմանավորված են Էներգակիրների արտահանման նրա հնարավորություններում նկատվող փոփոխություններով:

Ադրբեջանը, որի տնտեսական աճը բացատրվում է միայն նավթի ու գազի արտահանման ծավալների անսահմանափակ ընդլայնմամբ, հայտնվել է նոր իրողության առջեւ: Հասնելով նավթի արտահանման իր հնարավորության բարձրակետին՝ նա արդեն սկսում է սպառել նավթի հաշվին տարածաշրջանում ռազմավարական առավելություն ստանալու իր ռեսուրսը:

2008-2010թթ. Ադրբեջանի նավթի արտահանման ծավալը հասավ 50-51 մլն տոննա տարեկան ցուցանիշի, իսկ արդեն 2011թ. առաջին կիսամյակի տվյալներով՝ Ադրբեջանը ԱՊՀ միակ երկիրն էր, որտեղ արդյունաբերության անկում է գրանցվել³²: Ըստ Համաշխարհային բանկի տվյալների՝ հաջորդող տարիներին նրա համախառն ներքին արդյունքի աճը չի գերազանցի 3,6%-ը³³, իսկ տնտեսական աճի տեմպերի դանդաղումը կշարունակվի³⁴:

Նավթային գործոնի թուլացման, հետեւաբար նաեւ տնտեսական աճի դանդաղման մասին փորձագետները նշում էին դեռ մի քանի տարի առաջ, շեշտելով, որ Ադրբեջանը շուտով կկանգնի լուրջ տնտեսական դժվարությունների առաջ, մասնավորապես՝ Էներգակիրների արտահանման իր պարտականությունները կատարելու գործում: Այս գործընթացը կարող է խորանալ, եթե Ադրբեջանում նավթի արտահանման ծավալների նվազման միտումին ավելանա նաեւ միջազգային սակարաններում նավթի գների հնարավոր անկումը:

Ադրբեջանում արդյունաբերություն ասելով՝ առաջին հերթին պետք է հասկանալ նավթային ոլորտը: 2006թ. նավթարդյունաբերության աճը Ադրբեջանում կազմել է 36%, ինչն անսահմանափակ բարձր ցուցանիշ էր աշխարհում, սակայն արդեն 2011թ. առաջին 5 ամիսներին նավթարդյունաբերության մեջ անկումը կազմել է 5%, իսկ տարին փակվեց 10,5% նվազմամբ, նույն չնայած եւ ավելի դանդաղ տեմպերով շարունակվեց նաեւ 2012թ.³⁵ եւ կրկնվեց 2013թ.:

Սա չի նշանակում, թե հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքը կկորցնի իր գրավչությունը Արեւմուտքի համար, քանի որ տարածաշրջանում նավթային գործոնին փոխարինելու է գալիս գազը, եւ մշակվում են տարածաշրջանից գազի արտահանման մի շարք ծրագրեր, Էներգետիկ անվտանգության գլոբալ համակարգում Կովկաս-կասպյան տարածաշրջանը շարունակում է կարելոր տեղ զբաղեցնել:

Սակայն NABUCCO գազամուղի կրճատված West-NABUCCO տարբերակին փոխարինած TAP գազամուղը լավագույն դեպքում շահագործման կհանձնվի 2019թ., իսկ Ադրբեջանի գազի ամենամեծ հանքավայրը՝ Շահդենիզ-2-ը, կսկսի ողջ հզորությամբ գործել 2019 - 2020թթ. միայն:

Բացառված չէ, որ առաջիկայում ականատես լինենք Ադրբեջանում սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վատթարացման, ինչը որոշակի ազդեցություն կունենա պետության ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա: Հնարավոր է, որ պաշտոնական Բաքուն փորձի սրել իրավիճակը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հետ շփման ողջ ճակատային գծում՝ շեղելու բնակչության ուշադրությունը ներքին խնդիրներից:

Այդ դեպքում ավելի կկարելորվի Հայաստանի Հանրապետության դերն Արեւմուտքի համար՝ որպես տարածաշրջանում խաղաղության եւ կայունության պահպանմամբ շահագրգռված հիմնական պետության:

³² Տե՛ս «Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств» (<http://www.cisstat.com/rus/macro/azer2.htm>):

³³ Տե՛ս «Наименьший рост ВВП среди стран СНГ покажет Азербайджан - Всемирный банк». ИА «REGNUM», 13.01.2011 (<http://www.regnum.ru/news/1364256.html>):

³⁴ Տե՛ս «The World Bank. Azerbaijan at a glance», 25.02.2011 (http://devdata.worldbank.org/AAG/aze_aag.pdf):

³⁵ Տե՛ս «Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств» (<http://www.cisstat.com/rus/macro/azer2.htm>):

4. Թերթաքարային գազի հեռանկարները եւ Հայաստանի Հանրապետությունը

Վերջին մեկ տասնամյակում «դասական» բնական գազի նոր մրցակից է ի հայտ եկել հանձին թերթաքարային գազի, որի տնտեսական եւ հատկապես քաղաքական հեռանկարների վերաբերյալ բանավեճերը մինչ օրս շարունակվում են: Բնական գազ արտահանող երկրները եւ հատկապես Ռուսաստանը պնդում են, որ դրա արդյունահանումը եւ շահագործումը շատ թանկ են, իսկ հյուսվող պատմությունները ավելի շուտ լեգենդներ են: Գազի ներմուծումից կախման մեջ գտնվող երկրները, ընդհակառակը, հենց թերթաքարային գազի մեջ են տեսնում իրենց «փրկությունը» Էներգակիրներ արտահանող պետությունների քաղաքական ու տնտեսական ազդեցությունից:

Թերթաքարային գազի առաջին մշակումները սկսվել են դեռ անցյալ դարի կեսերին ամերիկյան Mitchell Energy & Development ընկերության կողմից, սակայն առաջատար տեխնոլոգիաների բացակայության պատճառով մինչեւ անցյալ դարի 80-ական թվականները լուրջ աշխատանքներ չէին տարվում³⁶: Հետագայում, երբ մշակվեց այսպես կոչված հորիզոնական հորատանցման տեխնոլոգիան, թերթաքարային գազը մատչելի դարձավ, սակայն զանգվածային շահագործումը մինչեւ 21-րդ դար բացակայում էր թերթաքարային գազի տեխնոլոգիաների թանկության եւ միջազգային շուկայում գազի ցածր գների պատճառով:

Սակայն դեռ անցյալ դարի 90-ական թվականներին մի շարք նավթային խոշոր ընկերություններ՝ ExxonMobil, ConocoPhillips, Chevron եւ այլն, ամերիկյան հեղինակավոր Booz Alen Inc. ընկերությանը առաջարկեցին իրականացնել ռազմավարական մշակումներ՝ ոչ սովորական (unconventional)* գազի հնարավոր արդյունահանման հեռանկարները եւ զարգացման ընդհանուր միտումները հասկանալու համար³⁷: Իրականացրած ռազմավարական խաղի (wargame) օգնությամբ հնարավոր եղավ ապացուցել, որ մեծ արագությամբ ընդլայնվող համաշխարհային տնտեսության համար թերթաքարային գազը կդառնա կենսական պահանջ ոչ միայն տնտեսական, այլեւ քաղաքական նկատառումներից ելնելով: Հետագա զարգացումները մասամբ ապացուցեցին այս կանխատեսման ճշմարտացիությունը:

Թերեւս հաջողված է ԱՄՆ-ի փորձը, որը նախ նվազեցրեց իր Էներգետիկ կախվածությունը արաբական նավթից, ապա սկսեց լուրջ աշխատանք իրականացնել՝ ներմուծվող գազից իր կախվածությունը թուլացնելու համար*: 2004թ. ԱՄՆ-ում կտրուկ ավելացան թերթաքարային գազի արդյունահանման ծավալները³⁸: Ներկայումս գազի արդյունահանման տեմպերով ԱՄՆ-ը գերազանցում է նույնիսկ Ռուսաստանի Դաշնությանը:

ԱՄՆ-ը, որը գազի սպառման ծավալով աշխարհի թիվ մեկ երկիրն է, կարողացավ ոչ միայն նվազեցնել իր կախվածությունը բնական հեղուկ գազի ներմուծումներից, որտեղ, ի դեպ, առաջատարը Զաթարն էր, այլեւ փորձում է հեղուկացված գազ արտահանել:

ԱՄՆ-ը, սակայն, փորձում է ոչ այնքան հեղուկ գազ արտահանել, որքան «Էներգետիկ անկախության» իր հաջողված փորձը փոխանցել Եվրամիության անդամ երկրներին՝ առաջարկելով թերթաքարային գազի նոր ռազմավարության մշակում եւ իրականացում: Արեւելյան Եվրոպայում ԱՄՆ-ի թիվ մեկ դաշնակից համարվող Լեհաստանը սկսեց կիրառել այդ փորձը ամերիկյան ընկերությունների օգնությամբ՝ որոնողական աշխատանքներ ծավալելով ողջ երկրի տարածքով. արդյունքները սպասելի չտվեցին:

³⁶ Տես *Ս. Սարգսյան*, Թերթաքարային գազի ուրվականը: «Նորավանք», 03.02.2011 (http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=5346):

* Ոչ սովորական (unconventional) գազ ասելով սովորաբար նկատի ունեն թերթաքարային գազը, ածխային մեթանը եւ այսպես կոչված կոշտ գազը:

³⁷ Տես «Wargameing for leader. Play for Energy». New York, 2009, P. 144:

* Ներկայումս ԱՄՆ-ում սպառվող նավթի միայն 8%-ն է ներմուծվում Պարսից ծոցից, իսկ գազի սպառման ծավալում ներմուծումը կազմում է միայն 5%:

³⁸ Carole Nakhle, The effect of the shale revolution on the world's gas producers and consumers, <http://www.worldreview.info/content/effect-shale-revolution-worlds-gas-producers-and-consumers>

2011թ. Լեհաստանի վարչապետ Դոնալդ Տուսկը անձամբ մասնակցեց թերթաքարային գազի առաջին հորատանցքի բացման արարողությանը: Ըստ նախնական հաշվարկների՝ Լեհաստանի արելեյան հատվածում կան գազի մեծ պաշարներ: Որոնողական աշխատանքներ իրականացվում են նաև Ուկրաինայում եւ Գերմանիայում: Լեհաստանի վարչապետը հայտարարել է, որ արդեն 2014թ. կսկսվի գազի արդյունաբերական շահագործումը³⁹:

Թերթաքարային գազի շահագործման առաջին փորձը կարող է եականորեն փոխել ոչ միայն Լեհաստանի էներգետիկ անվտանգության համակարգը՝ նվազեցնելով նրա կախվածությունը Ռուսաստանից, այլև կիթանի էներգետիկ նոր հումքի արդյունահանումը ամբողջ Եվրոպայում: Ինչպես նշում են մասնագետները, թերթաքարային գազը իսկական հեղափոխություն կարող է առաջացնել էներգետիկայի ոլորտում՝ ազդելով անվտանգության գործող համակարգերի եւ մշակվող ռազմավարությունների վրա:

Լեհաստանի վարչապետը համոզված է, որ նոր հանքավայրերը հնարավորություն կտան ոչ միայն բավարարելու սեփական պահանջարկը, այլև սկսելու գազի արտահանում Եվրոպական մյուս պետություններ՝ նվազեցնելով նաև նրանց կախվածությունը ռուսական գազի ներկրումից: Թերթաքարային գազի արդյունաբերական շահագործումը կազդի նաև գազի միջազգային գների վրա, որոնք, Ռուսաստանի պնդմամբ, ներկայումս «կապված» են նավթի գներին եւ, ըստ շատ մասնագետների, արհեստականորեն բարձրանում են նավթի պահանջարկի եւ գների ավելացման հետ մեկտեղ:

Արելեյան Եվրոպայում թերթաքարային գազի մեծ պաշարների հայտնաբերումը կարող է վերջ դնել ռուսական մենաշնորհին այդ բնագավառում: Սակայն այս ծրագիրը նաև կհարվածի Եվրամիության կողմից հովանավորվող «Չարավային միջանցք» էներգետիկ նախագծին եւ հատկապես NABUCCO, TANAP, TAP եւ նմանատիպ այլ ծրագրերի իրականացմանը՝ դրանք դարձնելով ոչ շահավետ, զրկելով այդ նախագծերը ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական գրավչությունից:

Հասկանալի է, որ նման նախագծի իրականացումը եւ «Չարավային միջանցքի» նշանակության նվազեցումը բխում են նաև Հայաստանի շահերից: Էներգետիկ միջանցքի շնորհիվ քաղաքական օգուտներ շահելու Ադրբեջանի փորձերը հայտնի փաստեր են, NABUCCO կամ դրան փոխարինող այլ խողովակաշարի վերաբերյալ բանակցություններն Ադրբեջանը արդեն այսօր օգտագործում է ընդդեմ Հայաստանի:

Թերթաքարային գազի արդյունաբերական շահագործումը հետաքրքրում է նաև Հայաստանին ԵՄ քաղաքական, ԵՄ տնտեսական շարժառիթներով: 2011թ. հունիսի 2-ին Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկայի նախարար Արմեն Մովսիսյանը եւ ԱՄՆ-ի դեսպան Մարի Յովանովիչը Հայաստանում թերթաքարային գազի որոնման աշխատանքները ֆինանսավորելու փոխըմբռման համաձայնագիր ստորագրեցին⁴⁰:

Գաղտնիք չէ, որ Հայաստանում կան գազի եւ նավթի որոշակի պաշարներ, եւ ԱՄՆ-ի երկրաբանական ծառայությունը պետք է օգնի դրանց գնահատման եւ արդյունաբերական շահագործման տնտեսական նպատակահարմարությունը որոշելու: Ամերիկյան կողմը պատրաստակամություն է հայտնել ներդրումներ կատարելու հայտնաբերված հնարավոր պաշարների արդյունահանման համար:

Այս համաձայնագրից շատ չանցած՝ 2011թ. օգոստոսի 3-ին, վարչապետ Տիգրան Սարգսյանի ներկայությամբ Հայաստանի էներգետիկայի նախարարության եւ օՖՅորային International Minerals and Mines (IMM) ընկերության միջեւ կնքվեց հուշագիր, որ վերջինս պետք է ձեռնամուխ լինի Հայաստանում թերթաքարային գազի պաշարների հետախուզման եւ գնահատման աշխատանքներ իրականացնելուն⁴¹: Այս աշխատանքները Հայաստանում պետք է կատարի պայմանագրի հիման վրա հիմնադրված IMM Energy Armenia ընկերությունը, որը ստացել է նմանատիպ աշխատանքների իրականացման բա-

³⁹ Տես *Kent Moors*. The Polish Energy Revolution Begins. «Money Morning», September 29, 2011 (<http://moneymorning.com/2011/09/29/the-polish-energy-revolution-begins/>):

⁴⁰ Տես «U.S. To Explore Armenia's Shale Gas Reserves» (<http://www.azatutyun.am/content/article/24213717.html>):

⁴¹ Տես «Western Investor To Look For Shale Gas In Armenia», August 04, 2011 (http://www.rferl.org/content/armenia_shale_gas/24287238.html):

ցառիկ իրավունք: Աշխատանքները ֆինանսավորելու է ՀՀ կառավարությունը ԱՄՆ-ի տված հատուկ դրամաշնորհի միջոցով:

Առայժմ վաղ է խոսել Հայաստանում թերթաքարային գազի պաշարների հնարավոր հայտնաբերման մասին, սակայն դա կարող է եականորեն ազդել Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ անվտանգության համակարգի վրա՝ նվազեցնելով պետության կախվածությունն էներգակիրների ներմուծումից, եւ, բացի տնտեսական ազդեցությունից, լրջորեն կփոխի էներգետիկ քաղաքական հավասարակշռությունը ամբողջ տարածաշրջանում:

5. Հարավային Կովկասի էներգետիկ միջանցքի նշանակությունը Եվրամիության համար եւ Հայաստանը (ամփոփում)

Հարավկովկասյան էներգետիկ միջանցքը շարունակում է պահպանել աշխարհաքաղաքական իր կարեւորությունը Արեւմուտքի համար, սակայն դեռ չի կատարում աշխարհառազմավարական այն դերը, որը հաշվարկված է՝ Կենտրոնական Ասիայից էներգակիրների արտահանում դեպի Արեւմուտք: Մինչ օրս շարունակում է հիմնականում ադրբեջանական էներգակիրների արտահանման միջանցք լինել, ինչը տեղայնացնում եւ նվազեցնում է այդ միջանցքի աշխարհառազմավարական տրամաչափը: Սակայն նույնիսկ այդ պայմաններում միջանցքը կարելի է Արեւմուտքի համար, քանի որ Կենտրոնական Ասիայի էներգետիկ շուկա մտնելու պայքարը մոտակա տասնամյակում կմնա ԱՄՆ-ի եւ Եվրամիության արտաքին քաղաքականության օրակագում:

Հայաստանի Հանրապետությունը եւ Լեռնային Ղարաբաղը, մոտ լինելով էներգետիկ միջանցքին, ոչ միայն կրում են այդ միջանցքի ազդեցությունը, այլեւ ունեն այդ միջանցքի անվտանգության վրա ազդելու գործունե եւ դեռ չօգտագործած հնարավորությունը, որն էլ Հայաստանի Հանրապետության համար կարող է դառնալ տարածաշրջանում զսպման եւ կայունության հաստատման քաղաքականության կարեւորագույն բաղադրիչ: Այն տերությունները, որոնց համար հարավկովկասյան էներգետիկ միջանցքը աշխարհառազմավարական կարեւորություն ունի, չեն կարող երաշխավորել դրա կայուն գործունեությունը՝ անտեսելով Հայաստանի անվտանգային ռազմավարական շահերը:

Հարավային Կովկասի էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության մեջ Հայաստանի Հանրապետության դերակատարությունը ավելացնելու նպատակով հարկավոր է՝

- «տեղ գբաղեցնել» Արեւմուտքի էներգետիկ անվտանգության նոր մշակվող ռազմավարության մեջ՝ որպես այդ միջանցքի կայունության երաշխավոր պետություն,
- մշակել հնարավոր ռազմական բախման դեպքում էներգետիկ միջանցքի վրա արագ ազդելու արդյունավետ միջոցներ:

Հարավային Կովկասում էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության մաս է կազմում նաեւ իրավիճակի զարգացումը Կասպից ծովի ավազանում, պայմանավորված՝

- ծովում սպառազինության մրցավազքի ուժեղացմամբ,
- ծովի կարգավիճակի բանակցային գործընթացի զարգացումներով:

Տարածաշրջանում խաղաղության պահպանումը կարելի է բացատրել ռազմաքաղաքական զսպման քաղաքականության արդյունավետությամբ, որը, սակայն, չի կարող կայուն լինել եւ փոփոխվում է՝ կախված նաեւ էներգետիկ աշխարհաքաղաքական զարգացումներից, հետեւաբար՝ պետք է մշակել զսպման քաղաքականության արդյունավետ մեխանիզմներ՝ Հարավային Կովկասում էներգետիկ միջանցքի աշխարհառազմավարական նշանակության փոփոխմանը համահունչ:

Եվրամիության էներգետիկ ռազմավարության բաղկացուցիչ «Հարավային էներգետիկ միջանցք» նախագիծը նախատեսում է նաեւ Կասպից ծովի հատակով նոր գազամուղի կառուցում, ինչը ռազմաքաղաքական նոր լարվածության պատճառ է Կասպից ծովի ավազանում:

Նախագիծը նախատեսում է Կասպից ծովի ավազանից եւ Մերձավոր Արեւելքից գազի արտահանում դեպի Եվրոպա: Նոր ռազմավարության համատեքստում Եվրահանձնաժողովը բանակցություն-

ներ է վարում Ադրբեջանի եւ Թուրքմենստանի հետ՝ այդ նախագծին միանալու, ինչպես նաեւ Կասպից ծովով գազամուղի կառուցման վերաբերյալ:

Ինչպես արդեն նշել ենք, այս պայմաններում տարածաշրջանում հասունանում է ռազմաքաղաքական լարվածություն Կասպից ծովի հատակով գազամուղի կառուցման խնդրի պատճառով: Ստեղծված իրավիճակում նոր գազամուղների կառուցման քաղաքականությունը, մասնավորապես՝ «Յարավային միջանցք» նախագիծը, Կովկաս-Կասպյան տարածաշրջանում կարող է տարանջատման նոր սահմաններ ստեղծել՝ Եվրամիություն, ԱՄՆ, Ադրբեջան եւ Թուրքմենստան՝ մի կողմից, Իրան, Ռուսաստան, նաեւ Չինաստան՝ մյուս կողմից:

Եվրամիության Էներգետիկ նոր ռազմավարության կարելորագույն նախագծերից մեկի՝ «Յարավային միջանցքի»⁴² շրջանակներում NABUCCO կամ մեկ այլ գազամուղի կառուցման ծրագիրը կարող է ազդել Յարավային Կովկասում ուժերի բաշխվածության վրա եւ սպառնալ տարածաշրջանի անվտանգությանը, եթե Եվրոպական միությունը ժամանակին քայլեր չձեռնարկի՝ կանխելու իրավիճակի հնարավոր սրումը:

«Յարավային միջանցքի» նպատակն է՝ Էներգետիկ լրացուցիչ հոսքեր ապահովել Յարավային Կովկասից եւ Մերձավոր Արեւելքից դեպի Եվրոպա: Այս նախագծի հիմքում Ռուսաստանից Էներգետիկ կախվածության թուլացման գաղափարն է, ինչի շուրջը համառ մրցակցություն է ընթանում հատկապես Կովկաս-Կասպյան տարածաշրջանում, որը այս մրցակցության կիզակետում է, եւ որտեղ տեղի է ունենում ուժերի նոր դասավորություն՝ իրավիճակի փոփոխման հետեւանքով:

Յարավային Կովկասում սրվող Էներգետիկ մրցակցությունը ազդում է նաեւ տարածաշրջանի սառեցված հակամարտությունների, հատկապես դարաբաղյան հիմնախնդրի վրա: Ինչպես հայտնի է, Լեռնային Ղարաբաղի Յանրապետության սահմաններից ոչ շատ հեռու անցնում են Ադրբեջանից դեպի Վրաստան եւ Թուրքիա ձգվող բոլոր խողովակաշարերը: Իսկ Յարավային Կովկասը շատ զգայուն տարածաշրջան է՝ մի շարք չլուծված հակամարտություններով եւ նոր հակամարտությունների ծագման մեծ հնարավորություններով:

Տեղությունների Էներգետիկ մրցակցությունը հավելյալ լարվածություն է առաջացնում տարածաշրջանում, որտեղ շատ փխրուն խաղաղություն է պահպանվում: Էներգետիկ նոր զարգացումներից որոշակիորեն փոխվում է նաեւ ռազմաքաղաքական հավասարակշռությունը տարածաշրջանում: Գաղտնիք չէ, որ նավթով ու գազով հարուստ Ադրբեջանը, ի հաշիվ բնական այդ հարստության շահագործման, ոչ միայն ուժեղացնում է երկրի կառավարման ավտորիտար համակարգը, այլեւ հրահրում սպառազինության նոր մրցավազք, որի մեջ ներքաշվում է Յայաստանը: Ադրբեջանը չի թաքցնում եւ երբեք էլ չի թաքցրել, որ տարածաշրջանով անցնող Էներգետիկ հոսքերը եւ դրանցում Արեւմուտքի հետաքրքրությունը օգտագործում է ընդդեմ Յայաստանի: Վերջին 7-8 տարիներին նավթի արտահանման ծավալների մեծացումից եւ վառելիքի գների աննախադեպ աճից Ադրբեջանը շատ արագ հարստացավ, ինչը լրջորեն խախտում է առկա ռազմաքաղաքական հավասարակշռությունը ոչ միայն Յայաստանի հետ հարաբերություններում, այլեւ ընդհանրապես տարածաշրջանում⁴³:

Վրաց-ռուսական հակամարտությունն արդեն ցույց տվեց, թե ինչ փխրուն է հավասարակշռությունը տարածաշրջանում, եւ ինչպես կարող են որոշ անպատասխանատու քաղաքական գործիչների քայլեր հանգեցնել լոկալ պատերազմի, զոհերի, ինչպես նաեւ Էներգետիկ հոսքերի ընդհատման: Սառեցված հակամարտությունների պայմաններում իրավիճակի լարումը սպառնալիք է հարեւան պետությունների եւ Եվրոպայի Էներգետիկ ծրագրերի համար, քանի որ նրանք Յարավային Կովկասը եւ Կասպյան տարածաշրջանը դիտարկում են որպես Էներգիայի մատակարարման Ռուսաստանի այլընտրանք:

Յարավային Կովկասի նոր գազամուղի կառուցման գաղափարն առաջ մղող լոբբիստները պետք է ընկալեն, որ հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքի կայունությունը ուղղակիորեն կախված է տարածաշրջանի անվտանգությունից եւ առկա հակամարտություններին հավասարակշռված մոտեցու-

⁴² Տես «Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy» (http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2011_energy2020_en.pdf):

⁴³ Տես «Azerbaijan Preparing for War Against Armenia». «The Total Collapse», February 13, 2011 (<http://www.thetotalcollapse.com/azerbaijan-preparing-for-war-against-armenia/>):

մից: Իսկ Չարավային Կովկասի փխրուն խաղաղության պահպանմանը սպառնում են պաշտոնական Բաքվի ռազմատենչ հռետորաբանությունը եւ սպառազինության մրցավազքը, ինչը պայմանավորված է Էներգետիկ հոսքերից ստացվող հսկայական եկամուտներով: Յետեւաբար՝ հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքի կայունությունը խաթարվում է առաջին հերթին Ադրբեջանի իշխանությունների ռազմատենչությամբ, որը ժողովրդավարական պետություն կառուցելու իր անկարողությունը եւ Ալիեւների ավտորիտար համակարգի գոյությունը փորձում է արդարացնել առկա հակամարտությամբ⁴⁴:

Նավթի ու գազի առկայությունը շատ հազվադեպ է հնարավորություն տվել այդ պետություններում ժողովրդավարություն կառուցելու, փոխարենը միշտ էլ նպաստել է բռնատիրական համակարգերի հաստատմանը: Յետեւաբար՝ բնական պաշարների վրա հիմնված ավտորիտար պետությունների հետ Էներգետիկ գործարքներ իրականացնող երկրները ակամա դառնում են այդ ավտորիտարիզմի հովանավորը:

Այսինքն՝ ինչքան խորանում է Ադրբեջան-Արեւմուտք նավթային համագործակցությունը, այնքան փխրուն է դառնում տարածաշրջանի կայունությունը եւ այնքան հզորանում Ալիեւների բռնատիրությունը: Եվրամիությունը իր Էներգետիկ նոր ռազմավարությամբ, փաստորեն, ակամա դարձել է տարածաշրջանում սրվող նոր լարվածության «հովանավորը», նաեւ Ադրբեջանի՝ նոր սպառազինության մրցավազքի կազմակերպման հիմնական ֆինանսավորողը, բռնատիրական համակարգի երաշխավորը: Սա հատկապես տարօրինակ է, երբ Եվրամիությունը, հանձին Ֆրանսիայի, մաս է կազմում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երկրների, այսինքն՝ ուղղակիորեն ներգրավված է դարաբաղյան հարցի միջնորդական առաքելությանը:

Ինչքան ուժեղանում է Ադրբեջանի դերը Եվրամիության Էներգետիկ անվտանգության համակարգում, այնքան վտանգվում է կայունությունը տարածաշրջանում, հետեւաբար՝ Էներգետիկ միջանցքի գործունեությունը նույնպես դառնում է անհուսալի: Այսինքն՝ հենց Ադրբեջանն է տարածաշրջանում անկայունություն սերմանողը, եւ Եվրամիությունը չի կարող երաշխավորել հարավկովկասյան Էներգետիկ միջանցքի գործունեությունը՝ հիմնվելով միայն Ադրբեջանի եւ նրա քաղաքական ու տնտեսական շահերի վրա:

Չայաստանը, որը բարդ աշխարհաքաղաքական իրավիճակում է, առավել նախանձախնդրորեն է վերաբերվում տարածաշրջանի կայունությանն ու սեփական անվտանգությանը, եւ ունենալով չլուծված հակամարտություն, փակ սահմաններ, բավականին բարդ հարեւաններ՝ հանձինս Իրանի եւ Վրաստանի, զգուշորեն է վերաբերվում Եվրամիության նախաձեռնությանը՝ հերթական գազամուղը կառուցել եւ Ադրբեջանին ներառել իր Էներգետիկ անվտանգության համակարգում:

Այս պայմաններում Եվրամիությունը պետք է շահագրգռված լինի Չարավային Կովկասում կայունության, նաեւ անվտանգության բարձր մակարդակի պահպանման համար, քանի որ Ադրբեջանի ռազմական հռետորաբանությունը հուշում է, որ այդ պետությունն է սպառնում տարածաշրջանային անվտանգությանը, այսինքն՝ տարածաշրջանից Էներգակիրների արտահանմանը դեպի Եվրոպա: Եվ հակառակը՝ Չայաստանը, իր կայուն քաղաքական համակարգով, հավասարակշիռ մոտեցումով ու խաղաղությանը հասնելու ձգտումով, այն պետությունն է, որը կարողանում է զսպել Ադրբեջանի ռազմատենչությունն ու պահպանել կայունությունը եւ խաղաղությունը տարածաշրջանում: Այս քաղաքականության հիմքում սեփական անվտանգությունը պահպանելու մղումն է, որը նպաստում է նաեւ տարածաշրջանի կայունությանը, հետեւաբար՝ Էներգակիրների անխափան հոսքին դեպի Եվրոպա:

ՅՅ-ն եւ Եվրամիությունը պետք է համատեղ մշակեն նոր մոտեցում տարածաշրջանում անվտանգության հաստատման եւ դրանում Չայաստանի դերի գնահատման հարցում՝ հասկանալով, որ շարունակական ներդրումներն Ադրբեջանի տնտեսության Էներգետիկայի հատվածում անհավասարակշռություն են առաջացնում տարածաշրջանում, սպառնում կայունությանը: Եվ դա պետք է կարգավորվի Չայաստանի տնտեսության մի շարք ճյուղերում համարժեք ներդրումներով եւ տնտեսական ու հումանիտար լայնածավալ օգնությամբ, ինչը հնարավորություն կտա պահպանելու առկա փխրուն կայունությունը տարածաշրջանում: Եվրամիությունը պետք վերագնահատի Չայաստանի դերը տարածաշրջա-

⁴⁴ Stu «Expert: OSCE Minsk Group urging Azerbaijan to withhold armed rhetoric», 25.10.2011 (<http://www.panorama.am/en/politics/2011/10/25/expert/>):

Նում՝ որպես կայունության պահպանման կարելորագույն գործոնի, որը կարելոր առաքելություն է ստանձնել՝ պահպանելու անվտանգությունը եւ խաղաղությունը, ինչը ձեռնտու է ոչ միայն Հայաստանին, այլեւ Էներգետիկ միջանցքի կայուն գործունեությամբ շահագրգիռ երկրներին:

Հայաստանի Հանրապետության մուտքը Եվրասիական տնտեսական միություն Էականորեն փոխում ռազմաքաղաքական-անվտանգային միջավայրը տարածաշրջանում: Փոփոխվող իրավիճակը ազդում է նաեւ տարածաշրջանի Էներգետիկ դիմակայունությանը եւ նպաստում մեր պետության Էներգետիկ անվտանգության մակարդակի բարձրացմանն ու հզորացմանը: Այսուհետ տարածաշրջանում Էներգետիկ աշխարհաքաղաքական զարգացումները նոր որակ ու երանգ են ստանում, ինչը արդեն առանձին վերլուծության թեմա է: